

Atlıhan, Ş. (2020). Çarpana Dokumaların Sanatsal Özellikleri. *Folklor Akademi Dergisi*.
Cilt:3, Sayı: 4, 190 – 201.

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 17.11.2020

Kabul / Accepted: 25.11.2020

Araştırma Makalesi/Research Article

ÇARPANA DOKUMALARIN SANATSAL ÖZELLİKLERİ

Şerife ATLIHAN*

Öz

Çarpana; dokumada kullanılan yüzeyi düzgün, 1-3 mm kalınlığında, sert deri, fildişi, karton, iskambil kartları gibi çeşitli malzemelerden yapılan genellikle kare olan 5x5-7x7 cm ölçülerindeki levhanın Türkçe adıdır. Karenin her köşesinde bir delik bulunur. Dokuması planlanan dokuma ve desenleme yöntemine göre bu deliklerin her birinden bir çözümlü teli geçirilir. Çözgü yüzü bir dokumadır ve desenler çözgülerden oluşur.

Çarpana dokumaların ne zamandan beri yapıldığı bilinmemektedir. Arkeolojik kazılardan çıkarılan çarpana levhalarından bu dokumatekniklerinin MÖ. 3 binlerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Çarpana ile dokuma, ilk uygulandığı zamanlardan günümüze kadar elde dokunarak sürdürülebilmemiş tek dokuma sanatıdır. Elde dokunması; serbest teknik, desen ve malzeme uygulamalarına olanak verir. Bu nedenle çeşitli işlevsel ve sanatsal nesnelere yapılabilir. Çarpana dokuma bantlar eskiden toplumların ihtiyaçlarına göre çeşitli alanlarda kullanılmışlardır. Fiziksel işlevlerinin yanında dekoratif işlevlerinin de olması nedeniyle canlı renklerle desenlendirilmişlerdir. Bir çarpana dokuma bandı üzerinde çeşitli desenler görülür.

Dokumacı bant dokurken, yaratma dürtüsü ile farklı desenler oluşturur. Çarpana dokumacılığının önemi, mezarlara hediye eşya olarak konan çarpana dokumaya ait araç gereçlerden ve dokunmuş bantlardan anlaşılmaktadır.

Günümüzde Anadolu'da çarpana dokumacılığı çok az bölgede, çok az kişi tarafından yapılmaktadır. Çarpana dokuma bantların kullanımı azaldığı ve genç kuşaklara aktarılmadığından giderek unutulmaktadır. Ancak bu dokuma sanatı, güzel sanatlar eğitimi veren birkaç kurumda öğretilmektedir. Çarpana dokumalarda farklı desen üretilmesinin yanında; farklı teknikler, farklı malzeme ve farklı kalınlıklarda çözgü ve atkı ipliklerinin kullanılmasıyla farklı görünümler elde edilir. Çarpana dokuma bantlar çok çeşitli alanda kullanılabilir. Giyimde aksesuar (kravat, kemer, kuşak ve benzeri), çanta sapı,

* Prof. Dr. Doğuş Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, İstanbul, atlihanserife@gmail.com Orcid0000-0002-3286-3893

çeşitli eşyalarda askı ve dekoratif sanat nesnesi olarak kullanılabilir. Geçmişten gelen bu sanat kendine bir yol bulmalı ve yaşmalıdır. Bu yol da sanattır.

Anahtar Kelimeler: Çarpana, Bant, Dokuma, Desen, Renk

ARTISTIC FEATURES OF TABLET WEAVING

Abstract

Tablets for weaving are called in Turkish “çarpana”. They are generally in square form and their sizes about 5x5 – 7x7cm and 1-3 mm dick. Their surface both sides must be smooth and used materials like stiff leather, ivory, carton, play cards and etc. There is one hole in each corner of tablet. Tablet weaving is warp face and designs are made with colored warp threads in tablet weaving. One warp threads goes through in one hole according to designs on the weaving plan.

It is not exactly known when tablet weaving is started. There are some tablets as archeological finds. The oldesttablets are dated 3th millennium BC underneathof Susa temple. Tablet weaving from history until today is applied only with hands. Tablet weaving techniques make possible to use different material and creating new designs on one weaving set. Therefore it is possible to make different functionally and artistry objects with this technique. Tablet woven bands were used in different functions depending needs of societies. Beside of physically function they were also used as decorative art object. Therefore their designs are created with very strong and bright colors. There are different designs on one tablet woven band. Weaver likes to create different designs on one weaving set. Tablet weaving must be very important work in old time. Because, some tablet weaving tools and bands fragments have been found as gift in graves.

Today tablet weaving is applied in very few parts in Anatolia by very few people. Their usages are very little and not transferred to new generation and getting slowly forgotten. But this weaving art has been still taught in some Fine Arts Education institutes today. Besides creating different designs on tablet weaving it is also possible to give different effects with using different materials for warp and weft threads for warp and wefts in tablet weaving.

Tablet woven bands can be used in different areas. For example in fashion it can be used as ties, belt, bag bands and different decorative objects. This very old and traditional weaving art must find a way and be alive. This way is an art.

Keywords: Tablet, Band, Weaving, Design, Color

Giriş

Çarpana; Anadolu’da “kolan”, “kuşak”, “kemer”, “kulp”, “bağ”, “ip” denilen ensiz dokumaların yapımında kullanılan levhaların adıdır. Bazı bölgelerde buna “pine” de denir. Bu iki sözcük Farsçada “çarpare”dir (Atlıhan 2017). Bu sözcük Türkçede “çarpana” olarak söylenmektedir. Çarpana denilen levhalar; yüzeyi düzgün, 1-3 mm kalınlığında sert olan deri, ahşap, fildişi, karton, iskambil kartları ve benzeri malzemelerden yapılır. Çarpanalar üçgen, kare, altıgen ve sekizgen şekillerindedir. Kare şeklinde olanların kenarları 5 -7 cm ölçülerindedir. Diğer şekillerdeki çarpana kenarı, bir avucun kavrayabileceği ölçülerdedir. Anadolu’da genellikle kare levhaların kullanıldığı görülmektedir. Levhanın her köşesinde bir delik bulunur. Dokuması planlanan desenleme yöntemine göre bu deliklerin her birinden bir çözümlü teli geçirilir (Aytaç 1982). Çözümü yüzölçümü bir dokuma olduğundan desenler çözümlüden oluşur. Çarpana dokumada en önemli iki alet çarpanalar ve kılıçtır (Resim 1). Kılıç, dokumada atkı ipliklerinin dokuma içine yerleştirilmesinde kullanılır. Resim 1’de görülen kılıcın orta kısmında atkıyı vurmaktan dolayı yıpranmış bir iz görülmektedir.

Çarpana dokumaların başlangıcı bilinmemekle birlikte, arkeolojik bulgulardan bu dokumaların M.Ö. 3. binlerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Birçok yerde kazılarda çıkarılan çeşitli malzemelerle yapılmış çarpanalar bulunmuştur. Ama bunların en eskisi İran’da Susa mabedinin temelinde bulunan kırık bir çarpana bant bulunanların en eskisidir ve M.Ö. 3. Bin yıla tarihlenmiştir (Kosswig 1969.)



Res: 1-Çarpanalar ve kılıç (Foto: Atlıhan, 1996, Balıkesir)

Dokuma makinelerinden önce, el tezgâhları kullanılmaktaydı. Çarpana ile bant dokuma ise özel dokuma araçlarıyla yapılmaktaydı. Günümüzde dokumalar makinelerle yapıldığı halde çarpana ile dokuma eskiden olduğu gibi elde yapılmaktadır. Çünkü bu dokumanın aletleri ve tekniği diğerlerinden farklıdır. Günümüzde halen bu teknik henüz makineleştirilmemiştir.

Çarpana ile dokuma yapanlar yaratıcı, zeki, becerikli kişilerdir. Mezar hediyeleri içinde çarpana ile dokunmuş bant parçaları ve çarpana dokuma setlerinin bulunması çarpana dokumanın önemli bir iş olduğunu gösterir. Dokumada kullanılan eğirme ve dokuma aletlerin özel bir değer katmak için üzerlerine çeşitli tekniklerle desenler yapılmıştır. Eskiden bu aletler evlenecek kızlara erkek akrabaları tarafından üzeri nakışlanarak yapıp düğün hediyesi olarak verilirmiş (Atlıhan 1999).

Anadolu’da geleneksel olarak çarpana dokuma yere çakılan iki kazık arasına gerilen çözümlü iplikleriyle yapılır (Resim 2). Bu yöntem çadıra yaşandığı zamanlardan kalmış olmalıdır. Evin içinde dokunduğunda çözümler, ahşap zemine çakılan “mıh” denilen iki büyük çivinin arasına gerilir. Çarpana dokuma bantlar birçok alanda kullanılır. Bununla birlikte yanında herkes çarpana ile dokuma yapamaz. 1988 yılında yaptığımız araştırmada birbirine komşu 10 köy içinde çarpana dokuma yapan sadece Resim 2’deki kadındı. Kendisi bunu annesinden öğrendiğini belirtti.

Çarpana dokuma bant eğer bele dolanıyorsa adına “bağ” denir. Kadınlar bu bağ evlendiklerinden itibaren bellerine dolarlar. Hamile kaldıklarında bu bağ karınlarının sarkmaması için kullanırlar. Bebekleri nazar olmasın diye de bağın orta kısmına nazarlık dikerler. Bazı yerlerde bu nazarlığa “ayna” derler. Bebek doğunca da bir başka bağ ile bebeklerini arkalarında taşırlar. Bu defa bu bantta “çocuk kolanı” denir (Atlıhan 2017).



Res: 2-Dışarıda çarpana dokuma işlemi (Foto: Atlıhan, 1988)



Res:3-Çengel motifli ve nazarlıklı bel bağı (Foto: Atlıhan, 1988, Çanakkale)

Bel bağlarında sık kullanılan motiflerden biri de “çengel” ya da “kıvrım”dır (Resim 3). Bu motifin bantlar üzerinde tek sıra ya da simetrik yerleştirilmiş çeşitlemeleri vardır (Resim 5). Motiften türetilen bir desene başka bir isim verilir. Baş ve bitişteki uçlar özel bir teknik ve desenlebitirilir. Bel bağı bele üç defa dolanıp, arkada bağlandığında uçlar serbest bırakılarak arkada sallandırılır. Kadınlar yürürken bu uçlar yürüyüşe bir ahenk katar. Bağ uçlarını her dokuyucu kendi estetik anlayışına göre yapar. Bunları dokuyanlar sanat okullarında ya da kurslarda eğitim almamışlardır. Kendi bel bağlarına değer katmak ve yaratıcılıklarını göstermek için malzeme ve şekilleri içlerinden geldiği gibi seçerler.

Bel bağını sadece kadınlar kullanmaz. Erkekler de bel bağı kullanırlar ve bunlara “kemer” denir (Resim 4). Erkek kemeri üzerinde farklı motifler ve farklı uç bitirme tekniği görülmektedir. Bir çarpana dokuma setinde çarpana

konumları, döndürme, geçirme yönleri ve deliklerin konumları değiştirilerek farklı desenler yapılabilir. Dokuyucular yaratıcılıklarını gösterirler. Erkek kemeri ucunun bitirilmesinde seçilen teknik ve desenleme estetik açıdan kemerin bütünü ile uyumludur.



Res: 4 Erkek kemeri, özel koleksiyon (Foto: Atlıhan, 1996) **Res: 5** Ala çuvalda kulp, öze lkoleksiyon (Foto: Atlıhan, 2004)

Anadolu'nun diğer bölgelerinde de erkekler için kemerler dokunmuştur. Balıkesir bölgesinde erkek kemerleri evlenecekleri kızlar tarafından dokunur, damatlık giyiminde kullanılır (Resim 4). Gaziantep'te damat kemerleri kız evinden gönderilir ama bunların nişanlı kızlar tarafından değil, profesyonel dokuyuculara dokutulduğu belirtilmiştir (Sözlü görüşme: Ahmet Cengiz Kalemci, 2001, G. Antep).

Dervişlerde bağlı oldukları tarikatlara göre farklı renkte kemerler kullanmışlardır. Bu kemerler arasında çarpana ile dokunanlar da vardır (Resim 6). Bunların bazılarının zemini tek renkte, bazıları desenlidir. Bazıları da kılıptan ipliklerle desenlenmiştir. Resim 6'daki derviş kemerinin desenleme tekniği yukarıda gösterilenlerden farklıdır. Desenler zemin çözgüleriyle değil, ayrı bir metal desen ipliği ile dokumanın yüzeyinde oluşturulmuştur. Bu teknikle çok serbest desenler üretilebilir.



Res: 6-Derviş kemeri (İstanbul Belediyesi Şehir Müzesi, Env. Num. 4526), (Foto: Atlıhan, 2007)

Yörüklerin göçebe yaşamlarındaki en önemli eşyalarından biri de çuvallardır. Çarpana ya da gücü ile dokunan bantlar çuvalları taşımak için çuvalın her iki tarafına dikilir ve bu bantlara “çuval kulpu” denir (Resim 5). Çuvalların kullanıldıkları yere göre dokumalarında kullanılan malzeme, desen ve renkler farklıdır. Değerli eşyaların bulunduğu “ala çuval” denilen çuvalların adından da anlaşıldığı gibi üzerlerindeki ve kulplarındaki desenler ve renkler daha gösterişlidir. Bazen çuval kulplarının altında daha enli, tek renkte astar bant bulunur. Bu astar bant, üstteki çuval kulpunun desenini çuvalın deseninden ayırmak ve daha görünür kılmak için dikilir. Bundan başka kulpların çuvallara dikildiği yerlerdeki dikişlerde güzel görünmeleri için özel dikiş teknikleri uygulanır.

Toplumlar yaşam biçimlerine göre kendilerine gerekli olan eşyaları üretirler. Çarpana bantlar da farklı yaşam biçimlerinde kullanım alanları, malzemeleri, desenleri, renkleri ve dokuma teknikleri bakımından farklıdır (Foitl 1993). Anadolu’da Yörüklerde ve köylerde dokunan ve kullanılan bantların; malzeme, desen ve renkleri şehir ve saray yaşamında kullanılanlardan farklıdır. Topkapı sarayı Müzesinde koleksiyonunda yer alan bantların kullanım alanları çok çeşitlidir (Atlıhan 2002). Bunun yanında malzemeleri, desenleri, renkleri ve dokuma teknikleri halk dokumalarından çok farklıdır. Anadolu’da dört delikli çarpana ile dokuma yapıldığı halde sarayda dört, altı ve sekiz delikli çarpanalarla bantlar dokunmuştur (Atlıhan 2017).

Resim 7’deki Topkapı Saray Müzesinde yer alan yay askısında desen ve yazılar görülür. Bu askı altı delikli çarpana ile dokunmuştur. Askının ucundaki halka dokuma sırasında yapılmıştır.

Resim 8’deki Kur’an bağında Bakara suresi diğer adıyla “AyeteL Kürsi” suresinin tamamının dokunarak yazıldığı görülmektedir. Bu bağın başlangıç kısmında, dokuyucunun ismi “Amel-i Muhammed Bakır”, tarih “20 Recep 1234 (1818)” ve her iki uçta “mübarek bad” yani “mübarek olsun” yazısı yer almaktadır (Atlıhan 2017). Üzerinde yazı olan bantlar sadece Anadolu’da değil, diğer ülkelerde dokunan çarpana bantlarda da görülmektedir (Collingwood 1982).



Res: 7- Yay askısı (Topkapı Sarayı Müzesi, Env. Num. 1/10410),(Foto: Atlıhan, 1998)



Res: 8- Kur’an bağı (Topkapı Sarayı Müzesi, Env. Num. 13/1592),(Foto: Atlıhan, 1998)

Üzerine yazı dokunmuş bantlar birçok ülkede görülür. Almanya’nın Münster şehrindeki Kilise Müzesinde bulunan rahip giysilerine ait bir bandın üzerinde yazılar yer almaktadır. Bant üzerinde yazılardan başka çeşitli teknikler ve parlak desen iplikleriyle çeşitli desenler yapılmıştır. Bu bandın bir rahip mezarında bulunduğu 1740 yılında dokunduğu kayıtlıdır.



Res: 9-Bir çarpana bantta desen çeşitlemesi,Tasarım ve dokuma: GabrieleLauble (Almanya, özel koleksiyon.), (Foto: Atlıhan, 2014)

Günümüzde birçok ülkede bantlar; kemer, kuşak, şal, kravat, çanta sapı, gitar sapı ve hediyelik eşya olarak dokunurlar. Bunun yanında bantlar sanat objesi olarak da dokunmaktadır. Çarpana dokuyanlar eskiden beri dokuma sırasında çeşitli desenler yapmayı denerler. Bu tutum tüm kültürlerde karşımıza çıkar. Resim 9'daki bantta da desen çeşitlemesi yapılmıştır. Dokuyucu bant üzerinde yarattığı desenlerle dokumadaki ustalığını ve yeteneğini sergilemiştir.

Çarpana ile dokumada, çarpana yönleri, konumları değiştirilerek, çarpana deliklerinin bazıları çözümsüz (boş) bırakılarak çok çeşitli desenler ve dokular oluşturulabilir. Bunun yanında çarpana dokumada farklı kalınlıkta atkı ve çözgü iplikleriyle, iplik dışında eğrilmemiş lifler ya da çeşitli malzemelerden ince çubuklar atkı olarak atılarak da farklı dekoratif objeler yapılabilir. Bundan başka atkı ipliklerine boncuklar dizilerek çeşitli takılar yapılabilir.

Resim 10'daki bant da Alman sanatçı Gabriele Lauble tarafından yeni dokunmuştur. Bu bantta hem dokusal, hem de desen açısından yeni düzenlemeler görülmektedir. Bu çeşitlemeler bir çarpana dokuma setinde kolayca yapılabilir. Bu bant dekoratif bir obje, ya da bel ya da boyun bağı olarak kullanılabilir.



Res: 10- Teknik denemelerle dokunmuş bir bant, GabrieleLauble (Almanya),
(Foto: Atlıhan, 2014)



Res: 11- Çarpana ile dokunmuş bir banttan üç en yan yana birleştirilerek yapılmış şal, GabrieleLauble (Almanya), (Foto: Atlıhan, 2014)

Çarpana ile dokunan bantlarla çeşitli aksesuarlar yapılabilir. Resim 11’de şal yapmak amacıyla tasarlanarak dokunmuş bantlar yan yana dikilerek birleştirilmiştir. Bu şalda da desen çeşitlemesi yapılmıştır.

Çarpana ile dokunan bantlardan farklı boyutlarda parçalar kesilerek yapılan kompozisyonlarda görülmektedir (Resim 12).



Res: 12-Çarpana dokuma bantlardan kompozisyon, Sanatçı: GabrieleLauble, Almanya, (Foto: Atlıhan, 2019)

Sonuç

Çarpana ile dokuma, ilk uygulandığı zamanlardan günümüze kadar sürdürülebilmiş bir dokuma sanatıdır. Elde dokunması nedeniyle; serbest teknik, desenleme, malzeme kullanılarak çeşitli işlevsel ve sanatsal yapılar oluşturulabilir. Çarpana dokuma bantlar eskiden beri toplumların ihtiyaçlarına göre çeşitli alanlarda kullanılmış, kullanıldıkları yere göre farklı ebatlarda dokunmuş ve isimlendirilmişlerdir. Fiziksel işlevlerinin yanında dekoratif işlevleri de önemli olduğundan desenlerde canlı renkler kullanılmıştır. Çarpana dokuma bantlara bakıldığında bir çözümlü seti üzerinde çok çeşitli desenlerin oluşturulduğu görülür. Dokumacı bir deseni yaparken, yaratma dürtüsü ile farklı desenler oluşturmaya yönelir, yaratıcı gücünü harekete geçirir. Çarpana dokumacılığının önemli bir iş olduğu, mezarlara hediye eşya olarak konulan çarpana dokuma bantlardan, dokumaya ilişkin araç gereçlerden anlaşılmaktadır.

Günümüzde Anadolu'da çarpana dokuma çok az bölgede, çok az kişi tarafından az miktarda üretilmektedir. Yörük yaşamından yerleşikliğe geçildikçe, çarpana dokumalara duyulan ihtiyaç da azalmıştır. Motorlu araçların yaygınlaşmasıyla hayvanlar taşımacılıkta az kullanılmaya başlandı. Bunun sonucu eyer, semer kolanları, yular dizginleri ve benzerleri dokunmaz oldu. Genç kuşaklar çarpana dokumayı öğrenmemektedir. Bu sanat da diğer birçok el sanatı gibi unutulmakla karşı karşıyadır. Ancak bu dokuma sanatı, güzel sanatlar eğitimi veren birkaç kurumda ders olarak konmuş ve öğretilmektedir.

Günümüzde çarpana ile dokunan bantlar çok çeşitli alanda kullanılabilir. Örneğin: Giyimde aksesuar (kravat, kemer, kuşak ve benzeri), çanta sapı, çeşitli eşyaların askısı gibi işlevlerde ve dekoratif dokuma pano olarak kullanılabilir. Geçmişten gelen bu sanat kendine bir yol bulmalı ve yaşmalıdır. Bu yol da sanattır.

KAYNAKLAR

Atlıhan, Ş. (2017). *Anadolu ve Topkapı Sarayı'ndan ÇARPANA Dokumalar*, Marmara Üniversitesi Yayınları, ISBN: 978-975-400-403-8.

_____ (2002). Sultan Kaftanlarında Yer Alan Dokuma Bantlar, *Antik&Dekor*. 70. 106-112, İstanbul.

_____ (1999). NomadBand-Waavingsfrom Western Turkey. *OrinetalCarpetandTextileStudies*. 5. 149-152, California.

Aytaç, Ç. (1982). *El Dokumacılığı Temel Ders Kitabı*, M. E. B. Mesleki ve Teknik Eğitim Kitapları, İstanbul.

Collingwood, P. (1982). *TheTechniques of Tablet Weaving*, London.

Foiti, G. (1993), *DieTürkischenBrettchenweberei* (EinText im Buch YAYLA) s. 239-254, MuseumfürKunsth Handwerk, Frankfurt am Main.

Kosswig, L. (1969). Çarpanacılık ve İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Çarpana Dokumaları. *Türk Etnografya Dergisi*, Cilt XII. Ankara.

Kaynak Kişiler:

KK-1 Kalemci, Ahmet Cengiz, (2001), Antika Satıcısı, görüşme yılı 2001 Gaziantep.

KK-2 Lauble, G. (2014). Tekstil Sanatçısı, Almanya.